

ДЕМОКРАТІЯ В ТЕОРІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЇ ЮРГЕНА ГАБЕРМАСА

Визначено значення та місце, що займає демократія в комунікативній теорії Ю. Габермаса. Описано неklasичний підхід, запропонований Ю. Габермасом щодо дослідження демократії. Розмежовано бачення ліберального та республіканського розуміння демократії в комунікативній теорії Ю. Габермаса.

Ключові слова: демократія; політична влада; дискурс; теорія комунікативної дії Ю. Габермаса.

Класичні теорії демократії виходять з того, що суспільство через законотворчу діяльність впливає саме на себе. Тобто народ програмує закони, а закони, у свою чергу, програмують їх же (законів) розробку і застосування. І завдяки цьому члени суспільства (колективно утворюють рішення органів управління та юстиції), зберігають ті результати і регулятивні правила, які вони ж, у своїй ролі громадян держави, і запрограмували. Ця ідея програмуючого впливу на самих себе за допомогою закону набуває сенсу виключно завдяки тій підготовці, внаслідок якої суспільство в цілому може уявлятися як одна велика асоціація, що визначає себе саму через посередництво права і політичної влади.

Ю. Габермас, в своїй комунікативній теорії, зробив спробу перемислити класичні теорії демократії та доповнити їх новим змістом. Критична установка Ю. Габермаса по відношенню до класичних теорій демократії проявляється, в першу чергу, в тому, що він інтерпретує владу як "позамовний медіум" координації дій. При цьому інтерпретація влади вже не може мислитися за класичною схемою бінарної опозиції суб'єкта та об'єкта.

Хоч ідеї що були запропоновані Ю. Габермасом лягли в основу різноманітних соціально-політичних досліджень в Західній Європі та Сполучених Штатах Америки в другій половині ХХ та на початку ХХІ сторіччя, розуміння демократії, політичної влади, в контексті комунікативної теорії Ю. Габермаса є не достатньо дослідженим. У вітчизняній політичній науці суперечлива оцінка творчості мислителя у радянські часи, а також нагальні проблеми політичної, економічної та соціальної сфери, що постали перед науковцями в перші роки незалежності України, не дозволили достатньо дослідити та розкрити потенціал комунікативної теорії Ю. Габермаса. Та незважаючи на ґрунтовний аналіз демократії, що здійснив Ю. Габермас, більшість дослідників його творчості не акцентують на ній уваги. А їх бачення комунікативної теорії Ю. Габермаса зводиться до досліджень соціологічної чи філософської науки. У зв'язку з цим, бачення демократії Ю. Габермасом ще досі не посіло належного місця у вітчизняній політичній науці.

Вже Арістотель, як відомо, відрізняв політичне панування від деспотії і розумів його як практику самовизначення вільних й рівних людей.

Але саме поняття "демократія" залишалось не розробленим аж до Руссо. І тільки французька революція підштовхнула мислителів до опрацювання поняття "демократія". Даний дискурс Ю. Габермаса пропонує розглянути у вигляді чотирьох раундів, а саме як дискусії лібералів й демократів, соціалістів й лібералів, анархістів й соціалістів та консерваторів із усіма прогресистами.

Метою статті є виявлення впливу різних моделей демократії на формування концепції політичної влади в комунікативній теорії Ю. Габермаса.

Суперечка прихильників лібералізму й радикальної демократії заключається у такому: яким чином можливо поєднати рівність зі свободою; єдність з плюралізмом; множинність або права більшості з правами меншості.

Так Ліберали, розмірковуючи над демократією, починають з того що інституціоналізують в правовому відношенні рівні свободи для всіх і розуміють ці свободи як суб'єктивні права. Для них права людини є нормативно пріоритетнішими над демократією. Конституція ж, що розподіляє законодавчу й виконавчу владу, наділена в їх очах перевагою над волею демократичного законодавця. З іншого боку для захисників егалітаризму права людини виходять з суверенної волі народу, а конституція з освіченої волі демократичного законодавця [1].

Ж.-Ж. Руссо розуміє свободу як рівну участь всіх у законодавчій практиці, при якій всі створюють собі закони. І. Кант також стверджував, що законодавча влада може належати тільки об'єднаній волі народу. Але вона повинна бути в змозі вчиняти з кимось не по праву. Так якщо хтось приймає рішення по відношенні до іншого, то завжди існує ймовірність, що він цим рішенням вчинить не по праву, але така можливість відсутня в рішеннях по відношенню до себе. Відповідно, тільки погоджена й об'єднана воля всіх (кожен по відношенню до всіх і всі по відношенню до кожного приймають одні й ті ж рішення) може бути законодавчою [2]. Головна ідея Канта – це поєднання практичного розуму й суверенної волі, прав людини й демократії. Тобто об'єднана воля громадян може проявлятися тільки у формі загальних й абстрактних законів, тому необхідно позбавити її будь-яких неугаляньених інтересів, а допускати тільки такі, що будуть гарантувати всім рівні свободи. Тому практика народного суверенітету й одночасно забезпечить права людини. Але критики висунули наступний аргумент: фікція єдиної народної волі може бути здійснена тільки ціною того, що окремі приватні волі і їх гетерогенності замовчуються, або подавляються. Так Ж.-Ж. Руссо зазначає що чим менше пов'язані між собою окремі волі і воля спільна, тобто чим менше пов'язані звичаї і закони, тим більше зростає примус влади [3].

Прихильники ж лібералізму підкреслювали, що в суспільстві панує різноманіття інтересів, які необхідно якимось чином вирівняти, та відмічали плюралізм думок, який необхідно перетворити в такий собі консенсус більшості. Так критика до правління більшості виступає в двох різних варіантах. Класичний лібералізм, розуміє суверенітет народу як такий принцип рівності, що потребує обмеження. Тобто, якщо в конституції

правової держави не обмежувати демократію народу, то дополітичні свободи окремої людини опиняються в небезпеці. Таким чином теорія відкочується назад тому що практичний розум, який втілений в конституції, знову стає в протиріччя з суверенною волею політичних мас [4].

Але критика приводить не до обмеження, а до іншого трактування принципу суверенітету народу. Так народний суверенітет може проявитися тільки в умовах дискурсу – процесу утворення думок і волі, процесу який сам себе диференціює [5].

Спробував поєднати рівність зі свободою демократ Ю. Фребель. В своїй праці "Система соціальної політики" [6] автор зв'язує принцип вільної дискусії з принципом більшості. Ю.Фребель приписує суспільному дискурсу таку ж роль, яку Ж.-Ж. Руссо відводив тільки формі закону. Мислитель звертається до тих умов комунікації, при яких можливо якось чином комбінувати процес утворення думки, що орієнтований на істину, з процесом утворення волі більшості.

Так закони вимагають згоди всіх, причому згоди, обґрунтованої. Однак демократичний законодавець створює свої закони, враховуючи тільки інтереси більшості. Поєднати інтереси більшості та меншості можливо тільки при умові, що принцип більшості знаходиться в такому собі внутрішньому поєднанні з пошуком істини. Тому суспільний дискурс повинен опосередковувати розум та волю, формування думок всіх з формування волі більшості народних представників [7]. А "Дискусія сприяє тому, щоб переконання, які склалися в духовному світі різних людей, впливали один на одного; вона роз'яснює їх та розширює коло тих, хто їх визнає" А "Практичне визначення права – це наслідок розвитку і визнання попередньої теоретичної правосвідомості в суспільстві, але досягти цього можна лише . завдяки згоді і прийняттю рішення більшістю голосів" [8], – пише Ю. Фребель.

Але Ю. Габермас зазначає, що теорія Ю. Фребеля насаджує практичний розум не разом з однією лише формою загального закону суверенної волі колективу (подібно Ж.-Ж. Руссо), а укорінює його в самій процедурі освіти думанні і волі.

Ю. Габермас в своїх розмірковуваннях про розмежування лібералізму й радикальної демократії опирається саме на думки Ж.-Ж. Руссо та Ю. Фребеля, та деяким чином намагається об'єднати їх. У той час як у Ж.-Ж. Руссо суверен втілював в собі владу і законну монополію влади, публіка у Ю. Фребеля це вже не тіло, а тільки середовище, в якому відбувається багатоголосий процес утворення думки, де сила замінена взаєморозумінням. А процес утворення думки, в свою чергу, раціонально мотивує рішення більшості. Таким чином, призначення партій і суперечок між ними, в рамках політичної громадськості (Öffentlichkeit), надати довговічність руссоїстському акту суспільного договору, перевівши його у форму, як виражається Ю. Фребель, легальної і перманентної революції.

Також Ю. Габермас зазначає, що конституційні основи, як їх розуміє Ю. Фребель, віднімають у конституційного порядку будь-яку субстанційність та не містять в собі рис природних прав, а відрізняються тільки

процедурою формування думок і волі, які забезпечують рівні свободи через загальні права комунікації та участі: "Укладаючи конституційний договір, партії укладають угоду, згідно з якою єдині мети визначена більшістю, яка підтримує теорію, але в пропаганді теорії кожному індивіду надана свобода. І вже в результаті всіх індивідуальних зусиль, які проявляють себе в голосуваннях, повинні далі формуватися конституція і законодавство" [9]. Але, як зазначає Ю. Габермас "права людини не конкурують з народним суверенітетом; вони тотожні конституційним умовам самим себе обмежувати через утворення волі, яка спирається на дискурс громадськості" [10].

Дискусія про свободу і рівність продовжується на іншому рівні в суперечці прихильників соціалізму та лібералізму. Тягнеться вона з часів французької революції, коли Ж.-П. Марат виступає проти формалізму закону, коли Ж. Ру скаржиться, що рівність закону звернена проти бідних. Але більш змістовніший дискурс соціалістів з лібералами відбувався в XVIIIст., тобто в час раннього соціалізму. Тоді критика суспільної нерівності була направлена проти соціальних наслідків політичної нерівності. Але в міру розвитку конституційної монархії, люди почали усвідомлювати соціальну нерівність іншої природи. Замість тієї нерівності, що була започаткована політичними нерівностями мова пішла про соціальні наслідки нерівного розподілу такої влади, яка здійснювалась не політично а економічно. У світлі зміненої перспективи виявилось можливим побачити функціональну залежність між класовою структурою і правовою системою. А це, в свою чергу, зробило можливим критику правового формалізму, тобто змістовної нерівності таких прав, які формальні, тобто за буквою закону, рівні.

Ранні соціалісти ще були сповнені надій на те, що правильно влаштований процес виробництва сам собою породить відповідні йому життєві форми, де робітники будуть вступати у вільні асоціації. Ця ідея робочого самоврядування зазнала краху через те, що розвинуте, функціонально диференційоване суспільство виявилось занадто складним. К. Маркс уявляв собі утопію суспільства праці як царство свободи, яке має бути споруджено на базисі царства необхідності і яке буде розвиватися стабільно завдяки системному управлінню [11].

З іншого боку, реформістські партії і реформістські профспілки, які діють в умовах правової демократичної держави, громадянського та державного компромісу, відчули розчарування – адже вони були змушені пристосовувати до своїх цілей буржуазно-ліберальну спадщину і відмовитися від виконання радикально-демократичних обіцянок.

А у відповідності до ортодоксального комуністичного уявлення, соціальна емансипація повинна була досягатися шляхом політичної революції, і ця революція повинна була оволодіти державним апаратом тільки для того, щоб його зруйнувати. А реформізм може досягати соціальної згоди лише шляхом втручання в процеси, що відбуваються в суспільстві і державі, але при цьому партії розчиняються у розширеному державному апараті. Разом з "одержавленням" партій формування волі

переміщується в рамки політичної системи, яка в дуже значній мірі програє саму себе. Ця політична система з часом стає незалежною від демократичних джерел, яким вона зобов'язана своєю легітимністю. Це відбувається в міру того, як їй вдається як би "зверху" дістати від громадськості масову лояльність. Таким чином, зворотню стороною такої соціальної держави, що має більший або менший реальний успіх, виявляється демократія мас, яка набуває рис адміністративно направленої процесу легітимації. На програмному рівні цьому результату відповідає настрої розчарування: адже доводиться миритися з тим, що ринок праці скандальним чином діє як природна доля. Доводиться миритися і з відмовою від цілей радикальної демократії.

Дискусія серед прихильників анархізму та соціалізму бере свій початок з XIX ст. Здобутки анархістської критики суспільства, що частково втілювалось в теорію, реалізували на практиці дещо раніше санкюлоти. Відповідно до теорії, добровільні організації повинні виявляти лише мінімальну ступінь інституціоналізації. Горизонтальні контакти на рівні простих взаємодій повинні сформувати практику інтерсуб'єктивності обговорень та рішень, практику, яка досить сильна, щоб підтримувати всі інші інститути в рухомому, текучому агрегатному стані становлення і одночасно утримувати їх від окостеніння. Цей антиінституціоналізм стикається зі староліберальним уявленням про згуртовану асоціаціями громадськість, в діяльності якої може реалізовуватися комунікативна практика процесу утворення думок і волі, процесу, що направляється аргументацією.

Організаційна форма добровільних асоціацій на відміну від індивідуалістичної конструкції природного стану, що апелює до прав розуму, є поняттям, яке дозволяє мислити про спонтанно виниклі, вільні від панування відносини, але мислити не в дусі теорії договору. Вільне від панування суспільство, в такому випадку більше не потребує того, щоб його розуміли як інструментальний а, значить, дополітичний порядок, який народжується з зацікавлених угод приватних осіб, які в своїх діях орієнтовані на успіх.

Суспільство, яке інтегроване не ринком, а асоціаціями, було б одночасно політичним і вільним від панування. Анархісти звели спонтанне усупільнення до іншого імпульсу, ніж сучасне право розуму (Vernunftrecht), – не до потреби в корисному обміні товарами, а до готовності взаєморозуміння, яке служить вирішенню проблем і координації дій. Асоціації відрізняються від формальних організацій тим, що мета об'єднання ще не відокремлюється функціонально від ціннісних орієнтацій та мети членів цих асоціацій [12].

Хоча анархістський проект суспільства, зводився до горизонтальної мережі асоціацій, і колись був утопічним, а вже сьогодні терпить крах в силу потреби сучасних суспільств в управлінні та організації. Анархістську недовіру Ю. Габермас, в своїх розмірковуваннях перетворює в методичну площину, яка може послужити критичним цілям у двох сенсах: по-перше, в боротьбі проти нормативної теорії демократії, недолік якої щодо системи проявляється в бюрократичному відчуженні базису, а по-

друге, проти відчуження тієї системної теорії, яка взагалі ліквідує все нормативне.

Право та політична влада перш ніж вони зможуть взяти на себе власні функції, а саме: стабілізувати поведінкові очікування і колективно прийняті рішення, повинні виконувати функції по відношенню один до одного. Так, право вперше надає будь-якій владі, у якій воно запозичує примусовий характер, правову форму, і їй влада знову зобов'язана тим, що вона стає обов'язковою. І навпаки. Обидва коди, правда, вимагають, щоб у кожного з них була власна перспектива: у права – нормативна, у влади – інструментальна. У перспективі права як політика, так і закони разом з відповідними заходами потребують нормативному обґрунтування. А в перспективі влади вони функціонують в якості засобу і в якості обмежень (накладаються на відтворення влади). З перспективи законодавства впливає нормативне ставлення до права, тоді як з перспективи збереження влади – інструментальний підхід до нього. Вписаний в перспективу влади, прогамований законом процес циркуляції нормативного саморегулювання отримує протилежний зміст. Адже він сам стає самопрогамованим циркулюванням влади: управління програмує саме себе, керуючи поведінкою електорату, заздалегідь програмуючи уряд, та законодавство та пристосовуючи судові рішення [13].

Протилежний сенс, що закладений у систему засобів правового та адміністративного саморегулювання, в емпіричному процесі розвитку суспільства і держави виявляється ще сильніше. З плином часу стає ясным, що адміністративні засоби здійснення програм соціальної держави жодною мірою не є пасивними, так само як і позбавленими будь-яких власних властивостей проміжними ланками. Фактично інтервенціоністська держава настільки консолідується в централізовану, керовану владою підсистему і воно настільки відсуває на периферію процес легітимації, що підсистема ніби наказує собі модифікувати також і нормативну ідею самоорганізації суспільства.

Ми можемо розрізнити владу, як таку що народжується в процесі комунікації, і владу, що застосовується адміністративно. В діяльності політичної громадськості зустрічаються і перехрещуються два протилежних процеси. З одного боку, комунікативне формування легітимної влади, яка народжується у вільному від усякої репресивності процесі комунікації політичної громадськості. З іншого – таке забезпечення легітимності через політичну систему, за допомогою якої адміністративна влада намагається керувати політичними комунікаціями. Тут Ю. Габермас звертає увагу що нормативна ідея суверенітету народу, яка на відміну від її тлумачення у Ж.-Ж. Руссо втілюється вже не в колективі, а співвідноситься з комунікативними умовами дискурсивного формування думки і волі.

І нарешті, вступаючи в останній раунд розмірковувань над ідеєю демократії Ю. Габермас намагається відреагувати на ті аргументи, за допомогою яких мислителі по типу Ж. де Местра та Л. де Бональда критичували занадто наївну прогресистську свідомість, нагадуючи про межі того, що взагалі може бути зроблено. Мова йде про те, що перенапру-

жені проекти самоорганізації суспільства прокладають собі дорогу, залишаючи без уваги вплив традицій, нехтують можливостями органічного зростання, та наявністю ресурсів, які не можуть збільшитися за чийм-небудь бажанням. Фактично інструментальне розуміння практики, яка мислиться просто як реалізація якоїсь теорії, має руйнівні наслідки [14].

Демократична правова держава стає проектом, й одночасно результатом і каталізатором раціоналізації політичної сфери та життєвого світу. Єдиний зміст проекту – поступове поліпшення інституціоналізації способів розумного колективного формування волі, яке б не могло завдати ніякої шкоди конкретним цілям учасників процесу

Подібне розуміння конституційної динаміки наводить на думку про те, що суверенітет народу повинен перемищатися в площину культурної динаміки авангарду, що формує думки. Саме таке припущення має породжувати недовіру до інтелектуалів: вони володіють словом і цим тягнуть на себе владу, яку вони ризикують розчинити в словесах. Проте пануванню інтелектуалів протистоїть комунікативна влада яка може панувати тільки опосередковано, обмежуючи виконавчі функції адміністративної влади. А цю функцію громадська думка може здійснити тільки завдяки організованам через демократичні процедури формування рішення. Ще важливіша та обставина, що вплив інтелігенції може конденсуватися в комунікативну владу тільки при умовах, які виключають концентрацію влади. І автономні об'єднання громадськості можуть кристалізуватися навколо вільних асоціацій лише в тій мірі, в якій буде прокладати собі дорогу стала сьогодні явною тенденція до відокремлення культури від класових структур [15].

Так громадські дискурси набувають резонанс виключно за умови широкої, активної і в той же час не централізованої участі. А це вимагає щоб за ними стояла вільна у своєму формуванні від будь-яких привілеїв, інтелектуальна в усьому своєму обсязі егалітарна політична культура.

Ю. Габермас надає демократії особливого значення. Оплот демократії він бачить не в зміцненні державності, тобто не в посиленні державного втручання в життя суспільства, а в посиленні ролі свідомої, освідченої громадськості, яка виробляє цілі та ідеали соціально-політичного життя, активно бере участь у політичному процесі, який є "живим духом" демократії, гарантом її забезпечення. Демократія, на його думку, існує лише до тих пір, доки "критична громадськість" лишається здатною ефективно виробляти політичну ініціативу, здійснювати контроль за діяльністю бюрократії. Також Ю. Габермас розмежовує бачення ліберального та республіканського розуміння демократії. Вирішальна відмінність, між ними полягає у розумінні демократичного процесу. Так ліберали вбачають у демократичному процесі лише засіб програмування держави в інтересах суспільства. Відповідно ж до республіканського погляду, демократія являється не засобом а змістом, і швидше є конститутивною для процесу усупільнення загалом.

1. *Хабермас Ю.* Демократія. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью / Ю. Хабермас ; [корректор О. Иванова]. – М. : Академия, 1995. – С. 34. 2. *Кант И.* Соч. : в 6 т.

Т. 4, ч. II / И. Кант ; [под ред. В. Асмуса] – М. : Мысль. 1965. – С. 34. 3. Руссо Ж.-Ж. Политические сочинения. Трактаты. Об общественном договоре / Ж.- Ж. Руссо. – М., 1957. – С. 283. 4. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. – С. 37. 5. Там же. – С. 37. 6. *Frobel J. System der sozialen Politik / J. Frobel. – Aachen, 1975. – S. 277.* 7. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. – С. 34. 8. *Frobel J. Op. cit. – S. 98.* 9. *Ibid. – С. 113.* 10. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. – С. 41. 11. Там же. – С. 44. 12. Косенко Д. Кратологічний вимір комунікативного вчення Ю. Габермаса // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Філософія. Політологія. – 2013. – № 111. – С. 38. 13. Косенко Д. Політичне відчуження в комунікативній теорії Ю. Габермаса // Політолог. вісн. – 2012. – № 60. – С 246. 14. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. – С. 51. 15. Габермас Ю. Залучення іншого : Студії з політичної теорії / Ю. Габермас ; [перекл. з нім. А. Дахній], – Л. : Астролябія. 2006. – С. 355.
Надійшла до редколегії 15.04.13

Д. В. Косенко

ДЕМОКРАТИЯ В ТЕОРИИ КОМУНИКАТИВНОГО ДЕЙСТВИЯ ЮРГЕНА ХАБЕРМАСА

Определено значение и место, которое занимает демократия в коммуникативной теории Ю. Хабермаса. Описан неклассический подход, который предложил Ю. Хабермас касательно исследования демократии. Разграничено видение либерального и республиканского понимания демократии в коммуникативной теории Ю. Хабермаса.

Ключевые слова: демократия; политическая власть; дискурс; теория коммуникативного действия Ю. Хабермаса.

D. V. Kosenko

DEMOCRACY IN JURGEN HABERMAS THEORY OF COMMUNICATIVE ACTION

Determined value and a place of democracy in the communicative theory of Jürgen Habermas. Described non-classical approach, which offered Habermas concerning the study of democracy. Demarcated vision of a liberal and republican understanding of democracy in the communicative theory of Habermas.

Keywords: democracy; political power; discourse; Jurgen Habermas theory of communicative action.